Anca Tanaşoca

Contribuţia lui Silviu Dragomir la cercetarea romanităţii balcanice

Reprezentată azi de trei grupuri de populaţie - istoromânii, meglenoromânii, aromânii - cu graiurile lor, romanitatea balcanică a fost considerabil mai numeroasă şi mai întinsă în evul mediu. Ea includea masa românilor nord-vest balcanici şi a celor din Haemus, frecvent atestaţi în izvoare şi care au jucat un rol important în viaţa economică, militară şi politică a Peninsulei Balcanice, dar care au dispărut cu totul, prin asimilarea lor de către sud-slavi. În ansamblul ei, romanitatea balcanică este componenta sud-dunăreană a romanităţii carpato-balcanice, al cărei descendent direct este poporul român, iar graiurile vorbite de amintitele grupuri romanice din Peninsulă sunt considerate dialecte ale limbii române. Cercetarea romanităţii balcanice s-a vădit a fi indispensabilă tuturor acelora care, români ori străini, au încercat să lămureasca aspectele complexe ale etnogenezei româneşti şi ale dezvoltării istorice a poporului român în evul mediu. Aceasta, deoarece prin bogăţia şi importanţa atestărilor scrise despre românii balcanici în perioada cea mai veche şi mai obscură a istoriei româneşti, pe de o parte, prin vigoarea manifestărilor lor pe diferite planuri în această epocă, pe de alta, „vlahii", cum sunt numiţi în izvoare, au fost cei dintâi români care au reţinut mai stăruitor atenţia istoricilor. S-a mers până acolo, încât o şcoală istoriografică, şcoala rösleriană, condiţionată şi de prejudecăţi politice ostile, a încercat să identifice în Balcani patria primitivă a tuturor românilor şi să argumenteze teza greşită a imigrării lor tardive în vechea Dacie. Fără să cadă în asemenea exagerări, cercetarea istorică obiectivă a romanităţii balcanice, asociată cu studiul lingvistic al dialectelor balcanice ale limbii române, a contribuit în chip hotărâtor la adâncirea cunoştinţelor noastre despre trecutul cel mai îndepărtat al poporului şi al limbii române şi reprezintă o direcţie permanentă de investigaţie pentru oamenii de ştiinţă interesaţi de acest trecut.

Ducând la desăvârşire, potrivit exigenţelor stricte ale ştiinţei europene moderne, preocupările iniţiale chiar de primii noştri cronicari umanişti şi continuate de învaţaţi ca B.P. Hasdeu, D. Onciul, A.D. Xenopol, N. Iorga, dintre istorici, Al. Philipide, Ov. Densusianu, dintre lingvişti, şcoala de istorie şi lingvistică de la Cluj a dat la iveală, în anii '20 - '30 ai secolului nostru, studii fundamentale despre romanitatea balcanică. Rămân clasice studiile despre istromâni ale fondatorului acestei şcoli, Sextil Puşcariu[1], lucrările despre aromâni şi meglenoromâni ale lui Theodor Capidan[2]. Ştiinţa românească datorează lui Silviu Dragomir[3], reprezentant strălucit al şcolii clujene, elucidarea deplină

a individualității și rolului istoric al grupului românilor nord-vest balcanici, ale „românilor balcanici apuseni" cum erau ei numiți de învățătorii clujeni, români trăitori în evul mediu pe teritoriul fostei Iugoslavii și care au dispărut prin slavizare, supraviețuind numai prin puțin numeroșii istoromâni, așezați în peninsula Istria.

Înainte de Silviu Dragomir, oamenii de știință români nu au luat în considerare cu atenția cuvenită nici întreaga documentație privitoare la „românii apuseni", nici toate aspectele istoriei lor reflectate în izvoare, ei nu au urmărit programatic și sistematic, ci numai întâmplător și în treacăt destinul acestor români. Mai mult decât atât, a stăruit multă vreme o anumită incertitudine chiar în privința particularităților care-i diferențiază pe „românii apuseni" de ceilalți români balcanici, ei fiind confundați adesea cu aromânii, topiți în masa indistinctă a unui vag românism balcanic.

În schimb, cercetătorii străini - îndeosebi slaviștii - slavi și neslavi s-au aplecat mai îndelung și mai metodic asupra românilor apuseni. Amintind pe cei mai de seamă dintre ei, trebuie să-l evocăm în primul rând pe marele învățat ceh Constantin Jireček[4], profesorul lui Silviu Dragomir în vremea studiilor acestuia la Viena. Jireček a fost acela care a pus cel dintâi în lumină ponderea cu totul deosebită a populației romanice din nordul Peninsulei Balcanice în etnogeneza sârbilor. Se știe că el a insistat asupra faptului că pretutindeni în Peninsula Balcanică, în zonele de munte mai ales, au existat până la cucerirea otomană „vlahi", adică romanici slavizați treptat în intervalul dintre instalarea primelor triburi slave și venirea turcilor și care și-au lăsat urmele în onomastica și toponimia sud-slave. Fără să conteste rolul elementului romanic, dar restrângând sever durata acțiunii lui ca atare, istoricul sârb Stojan Novaković[5], s-a ocupat intens de cercetarea vlahilor din vechiul regat sârbesc, punând în circulație și interpretând, adesea în mod contestabil, o amplă documentație referitoare la ei. Vom aminti de asemenea pe istoricii croați Franjo Rački[6], Vjekoslav Klaić[7] și Radoslav Lopašić[8] care au căutat să definească rolul și poziția vlahilor în regatul croat, urmărind totodată deplasările lor și etapelor procesului slavizării lor, probleme ale cercetării cărora le-au dat soluții personale. Contribuții notabile și foarte diverse prin concluziile la care ajung în cercetarea diferitelor probleme ale istoriei romanității balcanice au adus învățatului ceh Karel Kadlec[9] și istoricului maghiar Ludovic Thallóczi[10] care, deși s-au situat eronat pe poziții rösleriene în privința problemei continuității romanice în vechea Dacie, au enunțat în schimb multe lucruri noi și adevărate și au formulat ipoteze și sugestii utile despre viața și deplasările vlahilor de la sud de Dunăre. La rândul lor, cercetători italieni, ca G. Vassilich[11] și Attilio Tamaro[12], au cercetat, cu rezultate care rămân, originea și soarta românilor balcanici de pe coasta dalmată și din Istria. Cercetarea romanității balcanice a căpătat o bază documentară unică în felul ei în urma anchetelor antropogeografice ale școlii fondate de Jovan Cvijić[13], școală reprezentată și continuată de elevii săi, în frunte cu G. Erdeljanović[14] și Milenko Filipović[15], până în zilele noastre. Școala lui Cvijić, ale cărei rezultate au fost publicate în cunoscuta colecție „Naselja", în curs de apariție și astăzi, și-a propus să examineze, pe baza unui chestionar adecvat, toate aspectele de antropogeografie ale întregului teritoriu iugoslav (poziția geografică și structura așezărilor omenești, toponimia, structura

etnică a comunităţilor existente, organizarea lor socială, aspecte etnografice şi de mentalitate reflectate în folclor etc.). Evident, materialul documentar adunat a permis şi permite încheieri referitoare la rolul şi soarta elementului romanic. În sfârşit, cercetările romaniştilor iugoslavi, în frunte cu Petar Skok[16], au supus discuţiei numeroase chestiuni legate de prezenţa urmelor romanice în limbile, onomastica şi toponimia sud-slave, oferind istoricilor puncte de sprijin pentru reconstituirea unor situaţii din trecut altminteri neatestate documentar.

Unul dintre meritele de căpetenie ale lui Silviu Dragomir, slavist cu temeinică pregătire, este tocmai acela de a fi asimilat critic întreaga literatură ştiinţifică - istoriografică, antropogeografică şi lingvistică - referitoare la teritoriile balcanice pe care s-au dezvoltat statele şi culturile sud-slave şi de a fi valorificat tot ceea ce decenii de activitate ştiinţifică de peste hotare, în primul rând din Iugoslavia, puteau pune la îndemâna cercetătorului dispărutei romanităţi nord-balcanice, atât ca informaţie documentară, cât şi ca rezultat al interpretării ei şi, totodată, ca metodă. Acest efort de asimilare critică a rămas unic în istoriografia românească; el ar trebui reluat astăzi în raport cu noile acumulări ştiinţifice din acest domeniu. Pe lângă dimensiunea ei ştiinţifică remarcabilă, activitatea lui Silviu Dragomir are şi calitatea de a ne reaminti mereu necesitatea dialogului şi a cooperării internaţionale pe tărâm intelectual între cercetătorii aparţinând diferitelor popoare sud-est europene în vederea cunoaşterii adecvate a realităţilor istorice complexe din această parte a lumii.

Principalele lucrări ale lui Silviu Dragomir referitoare la romanitatea balcanică sunt: **Vlahii din Serbia în secolele XII - XV,** comunicare cetită în şedinţa publică a Academiei Române de la data de 27 ianuarie 1922, „Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj", 1921/1922, Cluj, 1922, p. 277 - 299; **Originea coloniilor române din Istria,** „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", seria III, tom. II, mem. 4, p. 201 - 220, Bucureşti, 1924; **Vlahii şi morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic,** Cluj, 1924, 136 p. + o hartă (Universitatea din Cluj. Publicaţiunile Institutului de Istorie Universală); **Über die Morlaken (Mavroblachoi) und ihren Ursprung,** „Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique", tome XI, Congrès de Byzantinologie de Bucarest, Bucureşti, 1924, p. 115 - 126; **Scriitorii raguzani şi refrenul colindelor noastre,** „Anuarul Arhivei de Folklor a Academiei Române", tom IV, Bucureşti, 1937, p. 5 - 11; **Patria primitivă a românilor,** „Balcania", VII, 1, Bucureşti, 1944, p. 63 - 101 şi, în sfârşit, monografia cu caracter de sinteză care valorifica toate cercetările autorului, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu,** Bucureşti, 1959, 227 p. + 2 hărţi (Academia Republicii Populare Române. Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român, II). Această din urmă lucrare, elaborată, într-o primă formă, în deceniul al cincilea al secolului nostru pentru a fi publicată în limba franceză urma să apară sub auspiciile Institutului de Studii şi Cercetări Balcanice din Bucureşti, din al cărui nucleu diriguitor făcea parte şi istoricul clujean, dar nu a mai fost tipărită în forma proiectată din pricina rigorilor stalinismului căruia i-au căzut victimă acest institut ştiinţific şi, apoi, prin întemniţarea sa pentru motive politice, autorul însuşi[17].

Constituită din surse de diverse naturi şi proveniențe, baza documentară a cercetărilor lui Silviu Dragomir este impresionantă prin volum şi varietate. Dată

fiind însă absența unui corpus se izvoare privitoare la romanitatea balcanică, efortul însuși de adunare a informației și de prezentare a ei pe larg reprezintă, putem spune, o contribuție de primă importanță. Lucrările lui Silviu Dragomir sunt un tezaur de informații și includ o adevărată schiță de proiect a acestui corpus, încă nepublicat[18]. Autorul a consultat toate marile colecții de izvoare diplomatice și narative existente la data când scria: actele de cancelarie ale regilor sârbi din secolele XII - XV, actele cancelariei croate și ale regatului maghiar din secolele XIV - XVI, actele venețiene privitoare la posesiunile republicii de pe coasta dalmată, acte provenind din arhivele raguzane, izvoare diplomatice și narative bizantine, literatura umanistă croată, relațiunile călătorilor în Peninsula Balcanică până în secolul al XVII-lea etc. La acestea se adaugă rezultatele anchetelor antropogeografice publicate în colecția „Naselja" pe care, singur între învățații români, le-a cunoscut în amănunțime și le-a supus unei reinterpretări personale, după cum observă pe bună dreptate recenzenții săi iugoslavi, chiar atunci când resping opiniile sale[19]. Materialul antropogeografic folosit de Silviu Dragomir cuprinde toponime romanice și românești, elemente de onomastică romanice și românești, elemente etnografice și tradiții populare, particularități de port strict localizabile, date demografice privind mișcări de populație ș.a.m.d.

Investigația lui Silviu Dragomir a epuizat materialul documentar cunoscut în vremea sa. Sporul de informație de care dispunem astăzi a fost înregistrat după apariția ultimei sale lucrări. Ne gândim în primul rând la izvoarele diplomatice otomane referitoare la vlahii balcanici editate și puse în valoare în ultimele decenii de învățați ca Br. Đurđev[20], Nedim Filipović[21], Nicoară Beldiceanu[22] și elevii săi, Dušanka Bojanić[23] și alții.

În ce privește metoda de cercetare, ea este adecvată obiectului cu totul aparte al acesteia. Având de reconstituit trecutul îndepărtat al unei populații care și-a pierdut caracterul etnic și care nu a dispus nici de formațiuni de stat, nici de o cultură scrisă proprii, ci a trăit sub diferite stăpâniri alogene și s-a exprimat, în măsura în care a făcut-o, în formele culturii dominante, de limbă slavă, istoricul a practicat o cercetare interdisciplinară, îmbinând critica izvoarelor scrise cu inducțiile bazate pe materialul antropogeografic și lingvistic. Nevoit să devină antropogeograf și etnolog, istoricul este astfel în măsură să reconstituie evenimentele specifice pentru viața populației predominant pastorale și de chirigii de care se ocupă, evenimente ce nu sunt surprinse ca atare întotdeauna de izvoarele scrise (mișcări de transhumanță sezoniere și mici migrații impuse de mari evenimente istorice ca invazia slavilor sau cucerirea otomană). În această latură a activității sale, Silviu Dragomir studiază nu atât evenimente și personalități politice sau culturale, cât fenomene mai curând sociologice și etnologice, fenomene de masă și de lungă durată.

Identificarea așezărilor românilor din nordul Peninsulei Balcanice atestate documentar sau prin toponime și tradiții și așezarea lor pe hartă în vederea reconstituirii teritoriului de răspândire a acestora a fost una dintre problemele pe care și-a propus să le rezolve Silviu Dragomir. Cercetând pe rând documentația referitoare la Serbia medievală, Muntenegru, Bosnia, Herțegovina, Croația cu comitatul Lika și coasta dalmată cu insula Veglia (Krk) și peninsula Istria, istoricul

ajunge la concluzia că, pretutindeni în aceste teritorii, au existat sate şi cătune de vlahi, indicate ca atare fie de textele izvoarelor, fie de caracterul pur romanic sau romano-slav al numerelor topice şi de persoane sau comunităţi specifice, desemnate, acestea din urmă, după numele conducătorilor lor.

Aria de răspândire a localităţilor „vlahe" din nordul Peninsulei Balcanice coincidea în linii mari cu vechea arie a romanităţii nord-balcanice, adică cu spaţiul traco-iliric romanizat în urma cuceririi şi colonizării de către Imperiu, până în secolul al VII-lea. Această coincidenţă dovedeşte, potrivit lui Silviu Dragomir, vechimea şi autohtonia românilor din Peninsula Balcanică. Ei nu sunt, cum admit unii cercetători, veniţi de la nord de Dunăre, ci autohtoni, urmaşi ai vechilor traci şi iliri romanizaţi, după cum susţin unele tradiţii istorice (Kekaumenos, Preotul din Dioclea) şi după cum o dovedesc cercetările dialectologilor.

Configuraţia elementului vlah în Peninsula Balcanică, în interiorul vechiului spaţiu de romanizare, relativ stabilă în secolele XIII - XVI, aşa cum rezultă ea din izvoarele scrise şi din harta toponimelor romanice, este însă rezultatul unor modificări intervenite de-a lungul timpului. Este meritul lui Silviu Dragomir de a fi arătat, de la caz la caz, pentru fiecare dintre regiunile balcanice sud-slave vechimea şi originea populaţiei vlahe, prezente într-însa la o epocă sau alta. El a putut să disceamă, în urma unui răbdător studiu, straturile mai vechi şi mai noi de populaţie romanică din diferitele zone ale teritoriului nord-balcanic. Silviu Dragomir a reuşit astfel să identifice principalele nuclee de expansiune ale românilor balcanici şi să definească principalele direcţii ale acestei expansiuni. Masa originară a românilor balcanici era concentrată, aşa cum susţine şi tradiţia istorică amintită, într-o zonă ce atingea la nord Dunărea, venind în contact cu zona locuită de dacoromâni, iar la sud Skopje. Această masă originară a fost dislocată de invazia slavă şi împinsă către sud, iar nucleele romanice formate ulterior au roit la rândul lor sub imperiul dinamicii interne a pastoritului transhumant şi al factorilor istorici conjuncturali, cum ar fi cucerirea otomană.

Astfel, ca să dăm un singur exemplu, pentru un proces demografic şi istoric greu de surprins, Silviu Dragomir a dovedit, combătând părerile altor învăţaţi, că vlahii şi morlacii din Croaţia şi Dalmaţia, în descendenţa cărora se numără strămoşii românilor ajunşi în cele din urmă în peninsula Istria, ai rumerilor sau istroromânilor, nu sunt continuatorii imediaţi ai vechii populaţii autohtone romanizate pe loc, ci provin dintr-o revărsare românească ulterioară dinspre zonele muntoase centrale ale Peninsulei Balcanice, anume din zona Moravei. Oricare vor fi fost mişcările vlahilor pe harta Peninsulei Balcanice, ele nu au urmat însă decât direcţia dinspre Dunăre spre sud şi de la Morava spre vest şi apoi de-a lungul coastei adriatice spre nord-vest şi niciodată de la sudul Peninsulei spre Dunăre. Este un alt merit al lui Silviu Dragomir acela de a fi adus, prin această constatare temeinic argumentată, o dovadă în plus în sprijinul teoriei continuităţii românilor la nord de Dunăre, teorie contestată de adepţii tezei imigraţioniste.

O altă problemă care s-a impus cercetătorilor romanităţii balcanice a fost aceea a caracterului etnic al vlahilor din izvoarele medievale. Recunoscând că numele de „vlahi" indică din partea alogenilor slavi caracterul romanic al populaţiei astfel

desemnate, ba chiar romanitatea lor, cei mai mulți istorici iugoslavi consideră însă că acest caracter etnic romanic a dispărut foarte de timpuriu, în urma slavizării respectivilor romanici. Ei socotesc că, la data surprinderii lor de izvoare, vlahii erau fie o categorie socio-profesională cu un statut aparte, o stare medievală ce îngloba păstori de diverse etnii, fie, cel mult, romanici bilingvi, în curs de accelerată slavizare. Analizând contextele în care apare în izvoare termenul „vlahi", alături de „sârbi", „croați", „albanezi", „latini", dovedind, prin studiul comparat al surselor de diferite proveniențe referitoare la același grup, sinonimia termenilor „morlac", „rumer", „vlah", „olah" etc., invocând mărturiile unor călători străini care au sesizat romanitatea limbii vorbite de vlahi și aducând în sprijin coincidența ariilor de atestare a vlahilor cu acelea de mai mare frecvență a toponimelor romanice, în sfârșit, arătând specificitatea frapantă a statutului vlahilor din unele documente ca „legea vlahilor" de pe valea Cetinei (1436), Silviu Dragomir are meritul de a fi demonstrat în chipul cel mai convingător persistența caracterului etnic romanic al vlahilor până cel puțin în secolul al XVI-lea.

O altă problemă a cercetării romanității balcanice este aceea a reconstituirii formelor de viață și de organizare socială specifice vlahilor balcanici atestați în izvoare. Abordată mai mult decât celelalte, chiar dacă numai parțial, și de alți istorici români (I. Bogdan, V. Bogrea, N. Iorga, G. Murnu, I. Nistor)[24], această problemă a fost pe larg tratată în istoriografia străină referitoare la Peninsula Balcanică și a generat o adevărată direcție de cercetare foarte productivă și azi, mai ales în spațiul iugoslav[25]. Silviu Dragomir este singurul istoric român care s-a ocupat sistematic de această problemă, încercând să o epuizeze. Extrăgând din izvoarele scrise toate informațiile necesare, el a căutat să contureze în chip nuanțat cadrul instituțional al vieții românilor balcanici în statele medievale slave. Sistematizând rezultatele cercetărilor anterioare, propunând interpretări noi și introducând în circuitul științific românesc surse importante („legea vlahilor" din Croația cuprinsă în privilegiul banului Hanz Frankapan din 1436), el a pus în lumină marea varietate a legislației referitoare la statutul vlahilor pe teritoriul fostei Iugoslavii, a subliniat specificitatea românească și, în cadrul românesc, specificitatea sud-dunăreană, balcanică, a unor instituții sociale, cum ar fi, de pildă, cătunul, formă de bază a organizării sociale a păstorilor vlahi. Potrivit tabloului de ansamblu al vieții și organizării sociale trasat de Silviu Dragomir, vlahii nu au fost reduși în masă la servitute, cum afirmau unii cercetători, ei înfățișează o lume stratificată social, cu pături privilegiate și pături lipsite de privilegii, concentrată în comunități dependente direct de autoritatea centrală (rege, ban) sau de feudatari laici și ecleziastici (mănăstiri), alcătuind chiar, uneori, ca în Croația, o stare aparte, „universitas Valachorum". Din punct de vedere economic, vlahii reprezintă un factor de producție important, creator de considerabile venituri pentru fisc, ca unii care se ocupă predominant cu păstoritul, prelucrarea și comercializarea produselor acestuia, cu cărăușia, dar și cu agricultura. Ei au de asemenea pretutindeni funcții militare care le justifică privilegiile. În anumite momente, ei s-au bucurat și de o organizare bisericească proprie, în general însă au fost înglobați în biserica slavă, ceea ce le-a grăbit deromanizarea.

În viziunea lui Silviu Dragomir, „românii apuseni", atestați prin documente scrise și urme toponimice în vechea Serbie, Muntenegru, Bosnia și Herțegovina, Croația cu coasta dalmată și peninsula Istria, constituie așadar un grup românesc balcanic distinct, bine individualizat și care trebuie distins deopotrivă atât de aromâni și de revărsările lor ulterioare în fosta Iugoslavie, cât și de dacoromâni cu emigrările lor târzii peste Dunăre, în zona Timoc-Morava. Ei sunt mai apropiați de românii din Haemus, ai Asăneștilor, dispăruți și aceștia și cărora nu li s-a consacrat încă o cercetare echivalentă cu cea întreprinsă de istoricul clujean. De origine locală, descendenți ai traco-ilirilor romanizați din nordul Peninsulei Balcanice, „românii apuseni" au o vechime incontestabilă, dar așezările lor, surprinse de documente, sunt rezultatul unor deplasări și roiri provocate de șocuri istorice (invazia slavă, cucerirea otomană) și favorizate de modul lor de viață transhumant. Răsfirarea lor și lipsa unor forme proprii de viață politică și culturală superioară le-a grăbit slavizarea și pierderea caracterului etnic care, însă, s-a produs pe parcursul mai multor secole, încheindu-se abia în secolul al XVI-lea. Istroromânii sunt supraviețuitorii acestei ramuri balcanice a poporului român care a jucat un rol considerabil în viața economică și militară a slavilor de sud.

Contribuția lui Silviu Dragomir la cercetarea romanității balcanice a intrat în patrimoniul istoriografiei române. Ideile sale au fost acceptate integral în esența lor de toți cei care, în frunte cu Sextil Pușcariu, s-au aplecat asupra acestui domeniu de studii.

Opera lui Silviu Dragomir a oferit și oferă totodată, atât prin informația documentară pusă în circulație, cât și prim interpretările sale, o bază de plecare temeinică spre noi orizonturi. Astfel, fără investigațiile sale ar fi fost de neconceput adâncirea unei probleme ca aceea a lui „jus Valachicum", a sistemului de drept propriu comunităților românești integrate unor formațiuni de stat alogene, problemă căreia Prof. Val. Al. Georgescu i-a dat o strălucită tratare, recunoscând înaintașului său, de care se delimitează în unele privințe în chip critic, uriașele merite[26]. Un cercetător al condiției vlahilor din Imperiul otoman de talia lui Nicoară Beldiceanu a găsit, la rândul său, în opera lui Silviu Dragomir punctul de sprijin necesar pentru afirmarea continuității instituționale în viața romanității balcanice din epoca stăpânirii bizantine până în cea otomană.

Din nefericire, opera lui Silviu Dragomir, care nu a putut să vadă lumina tiparului într-o versiune străină de largă circulație internațională, nu s-a bucurat de o receptare pe măsura valorii ei în mediile științifice. Învățații iugoslavi care au cunoscut-o (Petar Skok, Milenko Filipović) au recunoscut savantului român perfecta stăpânire a izvoarelor și a literaturii științifice iugoslave, dar, rămânând ancorați în prejudecata tradițională potrivit căreia vlahii și-au pierdut foarte devreme caracterul etnic, au neglijat partea cea mai originală a operei lui Silviu Dragomir: relevarea locului „românilor apuseni" în viața ansamblului romanității carpato-balcanice. Balcaniștii iugoslavi (M. Filipović, Br. Đurđev, Ivan Božić și alții) au dus în schimb mai departe cercetarea sociologică și etnologică a vlahilor balcanici și a instituțiilor lor. Importantele lor contribuții merită, fără îndoială, să fie asimilate critic de știința românească, așa cum s-a întâmplat, prin Silviu Dragomir, cu operele înaintașilor lor.

Note

1. Sextil Puşcariu (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici, A. Byhan), **Studii istroromâne**, I-III, Bucureşti, 1906 - 1929.
2. Th. Capidan, **Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Balcanice**, cu 40 ilustraţii şi 2 hărţi, „Dacoromania“, 1, 1924 – 1926, I, Cluj, 1927, p. 183 - 152; **Sărăcăceanii. Studiu asupra unei populaţii grecizate**, „Dacoromânia“, IV, 1926, p. 923 – 959; **Fărşeroţii – Studiu lingvistic asupra românilor din Albania**, „Dacoromania“, VI, 1929 – 1930, p. 1 - 210; **Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic**, Bucureşti, 1932; **Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă**, Bucureşti, 1942 (cu versiuni în franceză, italiană, germană); **Meglenoromânii**, I – III, Bucureşti, 1925 – 1935.
3. Silviu Dragomir s-a născut la 13 martie 1888, în comuna Gurasada, judeţul Hunedoara. Şi-a făcut studiile secundare la Blaj şi Novisad. A absolvit Universitatea din Cernăuţi, unde şi-a luat şi doctoratul în teologie. Şi-a desăvârşit pregătirea ştiinţifică urmând cursuri şi făcând cercetări în arhive la Viena, Carlovitz (Sremski Karlovci), în Rusia şi la Budapesta. A fost profesor de istorie bisericească la Seminarul Andreian din Sibiu (1911 – 1919), profesor agregat şi apoi titular de istoria popoarelor sud-est europene la Universitatea din Cluj (1919 – 1923, 1923 – 1947). Ultima sa funcţie ştiinţifică a fost de cercetător, şef de colectiv, la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj (1957 – 1962). Membru corespondent al Academiei Române (din 1916), a devenit membru titular (în 1928), fiind însă înlăturat din motive politice în 1948. A fost secretarul Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România (1918). A fost ministrul pentru minorităţi în guverne din 1939 – 1940, a condus „Revue de Transylvanie“ şi a militat energic pentru menţinerea integrităţii teritoriului de stat al României împotriva presiunilor puterilor totalitare care au dus la pierderea Basarabiei şi a Bucovinei, a Cadrilaterului şi Ardealului de nord. A fost întemniţat vreme de mai mulţi ani, ca deţinut politic, de regimul comunist. A încetat din viaţă în martie 1962.
4. Constantin Jireček (1854 – 1918) s-a ocupat în chip special de romanitatea balcanică în lucrările sale: **Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa**, Praga, 1879; **Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters**, Praga, 1879; **Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters**, Viena, 1902 – 1903; **Geschichte der Serben**, I – II, Gotha, 1911 – 1918; **Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien**, I – IV, Viena, 1912 – 1919.
5. Stojan Novaković (1842 – 1915), Selo, din lucrarea **Narod i zemlja u staroj srpskoj državi**, „Glas S.K.A.“, XXIV, Belgrad, 1891, 254 p. + indici (lucrare fundamentală în care se discută toate aspectele vieţii şi rolului vlahilor în statul medieval sârbesc); **Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima**, Belgrad, 1893; **Les problèmes serbes**. A l'occasion du livre „Geschichte der Serben von C. Jirecek, Gotha, 1911“, „Archiv für slavische Philologie“, 33 – 34, Berlin, 1911 (p. 438 – 466), 1912 (p. 203 - 233).
6. Fr. Racki (1828 – 1894), **Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod**, „Rad J.A.Z.U“, 56, 1881 şi 57, 1881.
7. V. Klaić (1849 – 1929), Bribirski knezovi od plemena Subića do god 1347, Zagreb, 1897; **Krčki knezovi Frankapani. I. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka**,

Zagreb, 1901; **Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća**, Knj I – III, Zagreb, 1899 – 1900.

8. R. Lopasic (1835 – 1893), **Bihać i Bihaćka Krajna**, Zagreb, 1890 (ed. II-a, 1943), unde publică pentru prima dată legea vlahilor din 1436; **Hrvatski Urbari**, în „Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium",, V, 1894, p. 1 – 8 (importantă introducere prefațând ediția acestei legi).
9. K. Kadlec, **Valaši a Valaške pravo**, Praga, 1916.
10. Thallóczi (1854 – 1918), **Illyrisch-Albanische Forschungen**, I – II, München-Leipzig, 1916, p. 38 – 62; **Die Theorie der walachischen oder rumänischen Frage.**
11. G. Vassilich, **Sull origine dei Cici. Contributo all'etnografia dell'Istria**, f. a.; **Sui Rumeni dell'Istria. Riassunto storico-bibliografico.** Estratto dall'Archeografo Triestino, Nuova Serie, vol. XXIII, fasc. I, Trieste, 1900, 80 p. + 1h.
12. A. Tamaro, **La Vénétie Julienne et la Dalmatie**, I – III, Roma, 1918 – 1919.
13. J. Cvijic (1865 – 1927), **La Péninsule Balcanique**, Paris, 1918.
14. I. Erdeljanovic (1874 – 1994), Stara Crna Gora, „Srpski Etnografski Zbornik" (Naselja, 24), XXXIX, Belgrad, 1926; **Kuči, pleme u Crnoj Gori**, „Srpski Etnografski Zbornik", VIII, Belgrad, 1908.
15. M. Filipovic (1902 – 1969), **Visočka Nahija**, 1h. + 10 p., „Srpski Etnografski Zbornik", XLIII (Naselja, 25), Belgrad, 1928, p. 191 – 647; **Glasinac, Antropogeografsko–Etnološka Rasprava**, „Srpski Etnografski Zbornik", LX (Naselja, 32), Belgrad, 1950, p. 1 – 287, precum și contribuțiile consacrate cercetării cătunului, vezi „Simpozijum o srednjovjekovnom katunu", 24 – 25 novembra 1961, Sarajevo, 1963, p. 9 – 14, 45 – 112. V. și vocea **Cincar**, în **Enciklopedija Jugoslavije**, 2, Zagreb, 1956, p. 278 – 380. Pentru o imagine generală a operei lui, vezi **Among the people. Nativ yougoslav Ethnography**, Ann Arbor, 1982.
16. P. Skok (1881 - 1956), **Zur Kunde des romanischen Elemente in der serbokroatischen Sprache**, „Zeitschrift für Philologie", XXXVI, 1912, p. 641 – 656, XXXVIII, 1914, p. 544 – 593, XLI, 1921, p. 147 – 152, 755 - 776 (continuate cu numeroase alte articole pe aceeași temă); legate direct de cercetările lui S. Dragomir sunt, mai ales, recenzia la lucrarea lui Karel Kladec, **Česka knjiga o vlaškom pravu**, „Glasnik Z.M.za B.I.H.", XXX, 1918, p. 295 – 316 (rămasă necunoscută lui Dragomir) și recenziile la lucrările lui Th. Capidan și S. Dragomir, cf. mai jos n. 19. Vezi și **Studi toponomastici sull'isola di Veglia. Toponimi e antroponimi d'origine romena**, „Archivio glottologico italiano", XXVIII - XXIX,1938; **Slovenstvo i romanstvo po jadranskim otocima**, Zagreb, 1950; vocea **Vlah** din **Enciclopedija Jugoslavije**, VIII, Zagreb, 1971, p. 514 - 516.
17. Despre Institutul de Studii și Cercetări Balcanice din București, fondat și condus de Victor Papacostea, care a funcționat între anii 1937 - 1948 și al cărui periodic a fost revista „Balcania", vezi N.Ș. Tanașoca în Introducerea la V. Papacostea, **Civilizație românească și civilizație balcanică,** București, 1983, p. 22 - 25. S. Dragomir a fost membru permanent al acestui Institut, alături de Al. Elian, Emil Condurachi, Emil Petrovici, Radu Vulpe și Petru Caraman.
18. Împreună cu N.Ș. Tanașoca, am realizat, în cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, un corpus al izvoarelor diplomatice privitoare la vlahii din nord-vestul Peninsulei Balcanice, în secolele XIII - XVI, lucrare încă nepublicată. Am realizat, de asemenea, împreună cu N.Ș. Tanașoca și Elena Scărlătoiu, un repertoriu al izvoarelor istorice și lingvistice referitoare la romanitatea balcanică în genere, precum și o bibliografie critică a literaturii științifice privitoare la această romanitate.

19. P. Skok, **Iz rumunske literature o balkanskim vlasima**, „Glasnik S.N.D.", Knj III, Skoplje, 1928, p. 293 – 308 (despre **Vlahii şi morlacii**, Cluj, 1924 şi **Vlahii din Serbia în sec. XII – XV**, Cluj, 1921/22); M. Filipovic, Silviu Dragomir, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, Bucureşti, 1959, „Godisnjak Balkanoloski Institut", Knj. II, Sarajevo, 1961, p. 222 - 227.
20. Br. Durdev (1908 –), **Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom**, „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu", I, 1941, p. 49 – 67; **O vojnucima**, „Glasnik Z. M.", Sarajevo, II, 1947, p. 75 – 137; **O knezovima pod turskom upravom**, „Istoriski casopis", I, 1 – 2, 1948/1949, p. 132 – 166; **Ispisi iz deftera za Braničevo iz XV veka**, „Istoriski glasnik"; 3 – 4, 1951, p. 93 – 99; **Značaj podataka o vlasima u popisu krajišta Isa-bega Ishakoviča iz 1455 godine**, „Godisnjak D.I., B.I.H.", XV, 1964 (1966), p. 63 – 67; **Teritorijalizacija katunske organizacije do kraja XV veka**, „Simpozijum", Sarajevo, 1963, p. 143 – 169.
21. Nedim Filipovic, **Islamizacija vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku**, Simpozijum: **Vlasi u XV i XVI vijeku**, „Radovi", knj LXXIII, 22, Sarajevo, 1983, p. 139 – 149.
22. N. Beldiceanu, **Le monde ottoman des Balkans (1402 – 1566). Institutions, société, économie**, Londra, 1976 (retipărire a mai multor contrubuţii anterioare); **Sur les Valaques des Balkans slaves a l'époque ottomane (1450 – 1550)**, „Revue des études islamiques", XXXIX, 1966, Paris, 1967, p. 83 – 132; **Însemnări asupra românilor din Balcani la lumina surselor otomane**, „Buletinul Bibliotecii Române", XI (XV), 1984, Freiburg im Br., 1988, p. 1 – 14, în aceeaşi revistă, XIV (XVIII), 1987 – 1988, p. 83 – 102; **Les Roumains des Balkans dans les sources ottomanes**, „Etudes Roumaines et Aroumaines" sous la rédaction de Paul Stahl, Paris-Bucarest, 1990, p. 11 – 19; în colaborare cu Irène Beldiceanu-Steinherr şi P.S. Năsturel, **Les recensements ottomans effectués en 1477, 1519 et 1533 dans les provinces de Zvornik et d'Herzegovine**, „Turcica", XX, p. 159 – 171. Vezi şi P.S. Năsturel, **Lettre ouverte a M. Nicoară Beldiceanu pour son prochain 70e anniversaire**, „Buletinul Bibliotecii Române", XV (XIX), Freiburg im Br. 1989, p. 97 – 106.
23. Dušanka Bojanić, **Jedan rani Kanun za vlahe Smederevskog sandžaka**, „Vesnik Vojnog Muzeja", 11 – 12, Belgrad, 1966, p. 146 – 160; **Negotinska krajina u vreme turske vladavine (na osnovu izvora iz XV i XVI veka)**, „Glasnik Etnografskog Muzeja", Knj 31 – 32, Belgrad, 1969, p. 65 – 109; **Vlasi u severnoj Srbiji i njihovi prvi kanuni**, „Istorijski casopis" XVIII, Belgrad, 1971, p. 255 – 269; **Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, krusevacku i vidinsku oblast**, Belgrad, 1974, 177 p.; **Vidin i Vidinski sandžak prez 15 – 16 vek. Dokumenti ot arhivite na Carigrad, i Ankara**. Pod redakcijata na Vera Mutafcieva i Mihaila Stajnova, Sofia, 1975, p. 5 – 14, 55 – 222; **Zaječar i Crna Reka u vreme turske vladavine (XV – XVIII vek)**, „Glasnik Etnografskog Muzeja", Knj 42, Belgrad, 1978, p. 23 – 77; **Sta znace podaci o Sjeničkim Vlasima u popisu iz 1455 godine**, „Istorijski casopis", Knj XXXIV, 1987, p. 97 – 112.
24. Prezentarea critică a contribuţiilor acestor istorici o face Silviu Dragomir în cuprinsul lucrării sale **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, Bucureşti, 1959, de fiecare dată când ia în discuţie probleme abordate de ei.
25. Vezi în acest sens lucrările celor două simpozioane organizate la Sarajevo în 1961 (despre cătun) şi în 1973 (despre vlahi în sec. XV – XVI), mai sus citate şi, de asemenea, mai recentele contribuţii ale lui B. Hrabak, **Klaska i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoleću**, în **Benkovački kraj kroz vjekove**, 2, Benkovac, 1988, p. 107 – 258 şi A. Babic şi Desanka Kovacevic Kojic (capitole despre vlahi)

în volumul **Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države**, Sarajevo, 1987, p. 37 – 47 şi p. 138 – 144.

26. Val. Al. Georgescu, recenzie la lucrarea lui S. Dragomir, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, Bucureşti, 1959, „Studii", 2, 1961, p. 225 – 235; **Istoria dreptului românesc**, I, Bucureşti, 1980, p. 172 – 182 şi lucrarea în manuscris **Ius Valachicum**, pe care am putut să o consultăm prin bunăvoinţa autorului.